
МЕДІА-СУЧАСНІСТЬ

УДК 371.671:316.776.4(4)

Тетяна Андріяш

ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ

У статті здійснено огляд критеріїв оцінки шкільних підручників з історії в європейських країнах та Україні. Порівняно системи легітимізації та експертизи цих підручників і виявлено, що в Україні наявна достатньо жорстка система грифування шкільних підручників, яка не відповідає сучасним європейським вимогам.

Ключові слова: грифування, експертиза, критерії, шкільні підручники.

В статті проведено обзор критериев оценки школьных учебников по истории в европейских странах и в Украине. Сравниваются системы легитимизации и экспертизы этих учебников, выяснено, что в Украине существует достаточно жесткая система грифования школьных учебников, противоречащая современным европейским требованиям.

Ключевые слова: грифование, экспертиза, критерии, школьные учебники.

The article contains criteria of school history manuals estimation in Ukraine and European counties. Legitimization and expertize systems of that manuals are compared and found out, that in Ukraine exists quite a tough stamp system, which doesn't coincide with European demands.

Key words: signature stamping, expertize, criteria, school manuals.

Шкільні підручники, які є важливим складником освіти та видавничого ринку, постійно оновлюються та змінюються, що пов'язано з появою нових предметних галузей, застаріванням навчальних матеріалів, перенасиченням підручників матеріалом, що потребує постійного оновлення. Водночас швидкий розвиток технологій ставить нові вимоги до видавців, що веде до постановки нагальних потреб у навчальному книговидаванні, зокрема, до оновлення навчально-методичної бази.

Однією із важливих галузей для системи видавничої справи є випуск навчальних посібників, підручників та різноманітних навчально-методичних матеріалів. Для українського книговидавничого ринку значний інтерес представляють тенденції, що відбуваються у країнах Європи, оскільки із переходом України на європейський курс вітчизняна книговидавнича справа є невід'ємною часткою європейських традицій і має орієнтуватися на Європу, щоб створити конкурентоспроможний продукт. Саме тому важливо зупинитися на традиціях підручникотворення в Європі, щоб порівняти процеси, притаманні Україні та країнам Європи, визначити місце українського підручникотворення у цьому процесі. Сьогодні у світі накопичено багатий досвід зі створення та експертизи підручників. Він являє певний інтерес в аспекті визначення перспектив розвитку жанру навчальної літератури для школярів та уточнення державної політики в галузі експертизи навчальної літератури. Тому пропонуємо розглянути європейську практику підготовки шкільних підручників на прикладі підручників з історії.

Метою дослідження є порівняння підходів до оцінювання сучасного підручникотворення з історії у країнах Європи та в Україні.

Питанню оцінювання шкільних підручників приділяли увагу такі зарубіжні вчені, як Ф. М. Жерар, І. де Кегель, Й. Ван Дер Леу-Роод, К. Рожер, вітчизняні — В. Беспалько, Н. Буринська, Є. Вяземський, Д. Зуєв, О. Савченко та ін.

Важливим аспектом оцінки того чи іншого підручника є процедура експертизи відповідно до критеріїв якості тексту та оформлення книги.

Експертиза (з лат. — досвідчений) — метод дослідження експертом певних справ, питань у тій чи іншій галузі знань [4, 12]. Стосовно шкільного підручника поняття «експертиза» містить «алгоритмізовану процедуру виявлення колективної думки про шкільний підручник у формі експертного висновку (чи експертної оцінки), отриманого групою спеціально відібраних фахівців (учених, методистів, учителів тощо)» [4, 13]. Для ефективності процедури експертизи підручника наявні певні критерії оцінювання навчальної книги та методи визначення цих критеріїв. Під критеріями розуміють «сукупність ознак, які відображають сутність модельованого об'єкта (оригіналу), у цьому випадку шкільного підручника, а потім виступають у ролі засобу кон-

тролю за ефективністю та якістю його розробки. Попри те, «формування критерію як оптимальної системи ознак — найбільш складна і до цього часу не розв'язана проблема у книгознавстві» [4, 25]. Через відсутність таких єдиних критеріїв виникають проблеми, на які вказує Н. М. Буринська. Серед них вона називає обґрунтування показників якості підручника. На її думку, особлива увага при виробленні критеріїв оцінки підручників повинна приділятися аналізу нових та старих, альтернативних, вітчизняних та зарубіжних підручників. Основними критеріями аналізу навчальної книги дослідниця пропонує визнати зміст, побудову, наукову достовірність, відповідність змісту навчальній програмі, оформлення, поліграфічне втілення, ергономічні показники [4, 12–13].

Заявлений аспект проблеми суттєво збагатив дослідження французьких учених Ф. Жирара та К. Роеж'єра. Вони виокремлюють такі етапи оцінювання шкільних підручників: визначення цілей оцінювання; встановлення критеріїв оцінювання; розробка стратегії оцінювання; збір даних та формулювання висновків. Цікавою є їхня позиція щодо цілей оцінювання. Виходячи з того, що цілі оцінювання навчальної книги можуть бути різними (рішення про схвалення підручника та надання дозволу на його поширення; вибір серед багатьох підручників найбільш прийняттого; пропозиція щодо удосконалення рукопису), то можна виділити критерії, спільні для всіх цілей (відповідність програмі, педагогічна цінність наукова новизна, точність змісту, соціально-культурне наповнення) та відмінні, які можна застосувати з певною метою, а також притаманні підручникам із певних дисциплін [5]. Так, Президент європейської асоціації «Єврокліо» Й. Ван Дер Леу-Роод у своїй книзі «Підручники історії в Європі. Що таке гарний підручник з історії?», окрім загальних (відповідність навчальній програмі, віковим можливостям учнів, зв'язок із новітніми науковими розробками у цій галузі), наводить основні характеристики підручника історії, які є результатом роботи європейських експертів та вчителів, зокрема:

- підручник з історії не надає остаточних відповідей, але відкриває школяреві шлях до самостійного дослідження;
- достатньо уваги слід приділяти джерелам;
- сучасний підручник має бути чимось на кшталт «робочої книжки», що дозволило б учням працювати без допомоги вчителя;
- слід уникати національних акцентів та пріоритетів [8, 56].

До цих аспектів слід додати ще такий, як багатоперспективність (І. де Кегель), тобто в підручнику мають бути плюралістичні інтерпретації минулого, підтримуватися баланс між місцевою, регіональною, європейською та світовою історією [7, 7].

Дослідник Ф. Пингел у книзі «Підручник: десять різних думок» вважає, що критеріями аналізу сучасного підручника є: зовнішні ознаки (відповідність освітній системі країни, відповідність навчальним планам, принципи відбору матеріалу; формальні ознаки (відповідність підручника конкретній цільовій групі, рівню навчального закладу); способи подання текстів; аналіз змісту (повнота, завершеність викладу, фактичні помилки, акцентування на певних темах, способи подання тем); підхід до викладення матеріалу (використання порівнянь, зіставлень, проблемний виклад матеріалу, поєднання раціонального та емоційного підходів).

Марша Стиферт, будапештська дослідниця підручників з історії, висловлює думку про те, що в підручнику з історії слід заохочувати учнів до участі та реконструкції подій і різних поглядів — це підвищить їхній інтерес до студіювання історії. Дослідниця на перше місце при оцінці підручника висуває критерій репрезентації (розуміючи під цим наявність мовних джерел, кінохроніку, світлини фотокореспондентів), вважаючи, що у цих матеріалах є «глибоке відчуття духу землі й народу» та зауважуючи, що підручник з історії слід оцінювати з позицій «живого тексту», тобто такого, який є частиною доби і змінюється із розвитком нації [10, 40].

Таким чином, можемо говорити про індивідуальні критерії для підручників з окремої дисципліни, оскільки вони насамперед полягають у змістових характеристиках. Наприклад, розробкою таких критеріїв та міжнародною експертизою для підручників з історії уже не одне десятиліття займаються вчені Брауншвейзького (Німеччина) інституту імені Георга Еккерта. Однією зі сторін діяльності цього інституту, по-перше, є виправлення фактичних помилок у підручниках, по-друге, формування у школярів мультикультурного та багатоперспективного підходу до минулого, виховання у душі поваги до спадщини інших країн світу, досягнення взаєморозуміння між народами. Для такої оцінки експерти застосовують кількісні та якісні параметри. До перших належить вивчення обсягу та місця матеріалів про окрему країну чи етнос, частотність вживання деяких

термінів, згадок персоналій, фактів, що характеризують культурні явища. Якісна експертиза концентрується навколо головної проблеми міжнародного проекту. Наприклад, контрольний лист експертів, які вивчали мультикультурні складники підручників з історії, склався з таких питань:

– Чи допомагає підручник оцінити важливість культурного різноманіття?

– Чи допомагає він зрозуміти значущість вірувань та традицій для носіїв культури?

– Чи допомагає осмислити, що історико-культурна спадщина рас та етнічних груп має подвійну природу, будучи одночасно джерелом гордості та приниження?

– Чи допомагає підручник звільнитися від стереотипів та неупереджено оцінити раси та етнічні групи?

– Чи допомагає він контролювати оціночні судження? [3].

Вищеназвані критерії є орієнтирами для українських видавців. Так, співпрацюючи з інститутом ім. Георга Еккерта видавництво «Генеза» (м. Київ) надрукувало книжку «Українська історична дидактика», де висвітлено об'єктивний аналіз наших підручників з історії, проведений іноземними вченими. Побажання неупереджених зарубіжних експертів: висвітлювати в підручниках з історії перебіг повсякденності — з найдавніших часів і до сьогодні; пропонувати учням тестування, завдання кількох рівнів, враховуючи різний ступінь їхньої підготовленості тощо [12].

У європейських країнах на сьогодні ефективною є розробка «індивідуальних навчальних посібників», що містять придатний до кожної теми матеріал, що відповідає «індивідуальним потребам учнів». Такий матеріал готують вчителі, це методичні посібники, які є лише доповненням до професійно підготовлених підручників. Також більшість сучасних підручників супроводжуються спеціальним комплексом додаткових навчальних матеріалів, слайдами, відеофільмами, комп'ютерними матеріалами. Застосовуючи нові технології освіти, учні можуть користуватися картами баз даних. Слід зазначити, що в Європі немає єдиного підручника з історії, за яким би вивчалася певна точка зору: «Професійні історики генерують «інтерпретативну тезу», ідею, яка може утримувати структуру книжки, але не конче розкриває суть усіх подій. Іншими словами, в демократичних країнах

основним принципом історичної освіти є варіативність підходів до інтерпретації історії [1, 20].

У контексті аналізованої проблеми заслуговує на увагу розгляд процедури апробації та грифування підручників.

У більшості європейських країн ринок підручників є вільним та відкритим. Вважається, що процедури грифування суперечать демократичному процесу, свободі слова та обмежують інтереси і права книговидавця. Так, у Великобританії та Польщі видавництва самі вибирають авторів та пропонують міністерствам освіти підручники. До того ж, саме видавцям належить провідна роль в удосконаленні навчальної літератури для збільшення навчального та маркетингового потенціалу. Держзамовлення на підручники в цих країнах немає, тому шкільні підручники оцінюються спеціальними методичними об'єднаннями, до яких входять видавці, вчителі-практики та батьки. На таких нарадах вирішується не тільки якість, а й ціна та доступність підручника. Наприклад, у Великобританії щорічно створюються моніторингові групи, які проводять опитування серед учнів шкіл щодо якості представлених текстів. Потім ці групи надають інформацію центрам з ефективності представлених навчальних матеріалів [9, 26–28].

На жаль, ці принципи не можна застосувати до ситуації на українському ринку підручників. Зокрема, Міністерство освіти та Українська асоціація видавців ніяк не дійдуть згоди щодо оптимальної процедури експертизи підручників. У березні 2005 року на Всеукраїнській конференції «Навчальне книговидання в Україні: системні проблеми та шляхи їх вирішення», організованій Міжнародним фондом «Відродження» спільно з тридцятьма видавництвами, експерти дійшли висновків, що система навчального книговидання є однією з найпроблемніших сфер в українській освіті. Серед причин цього зазначено монополізм прийняття рішень державними чиновниками при контролі над процесом замовлення, експертизи, апробації, виробництва й поширення переважної кількості підручників. Як слушно зазначив Г. Касьянов: «Виробництво і розповсюдження навчальної літератури через систему державного замовлення стало предметом змагань видавництв із потужними лобістськими можливостями...<...> Як наслідок усталилася практика видання, перевидання та додрукування масових накладів підручників за державним замовленням з доволі формальним контролем їхньої якості і з не менш формальною

(формалізованою) системою апробації...» [6]. Якість підручників, що мають гриф, часто не відповідає вимогам якісного підручника, і, як наслідок, гроші витрачаються на продукцію, яка не задовольняє споживача. Підсумовуючи, можна сказати, що у книговидаванні склалася не стільки відкрита конкуренція ідей, авторів і програм, скільки змагання зв'язків, знайомств і політичних впливів.

В Україні особливий вплив на процес створення та розповсюдження підручників має запровадження нових освітніх стандартів та навчальних програм, зміни в законодавстві та механізмах забезпечення учнів шкільними підручниками. Хоча зміст навчальних матеріалів, підручників та посібників постійно змінюється та оновлюється, їх відповідність потребам часу та ринку праці досить низька, існують проблеми недостатнього постачання підручників до споживачів. Всі вони пов'язані з низкою факторів — фінансуванням, вибором авторів та друком, непрозорими процедурами грифування, організацією забезпечення на рівні шкіл. Дослідження, що проводилось стосовно якості підручників в Україні дають підстави стверджувати, що існуюча система підручникотворення характеризується як складна, бюрократична, корумпована, ієрархічна, монополізована та невідпрацьована. Саме такий висновок зробили учасники дискусії над сучасними шкільними підручниками з історії України, що була організована за ініціативою Українського інституту національної пам'яті 19–21 жовтня 2007 року. Учасники дискусії, дванадцять відомих істориків з різних міст і наукових середовищ, проаналізувавши тексти понад десяти шкільних підручників з грифом Міністерства освіти і науки України, прийшли до невтішного висновку: навчальна література з історії не відповідає необхідному рівню, ні станові сучасної історичної науки, ані європейським критеріям історичної дидактики, ані, врешті, теперішнім потребам українського суспільства [11].

Попри це слід зазначити, що підручник — це не лише предмет критики, а, перш за все, відповідальності авторів, науковців, вчителів та учнів, що безпосередньо працюють з ними. Підручники є продуктом свого часу, відображають певний рівень суспільного та культурного розвитку. І від того, наскільки готова громадськість та професіонали — науковці та практики полемізувати з цього питання, наскільки вони поінформовані про новітні підходи до оцінювання підручників, залежить і рівень навчальної літератури загалом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Близнюк С. О.* Сучасні системи оцінювання шкільних підручників у Великобританії та Україні // Проблеми сучасного підручника: Зб. наукових праць. — К., 2006. — Вип. 6. — С. 18–26.
2. *Буринська Н. М.* До проблеми оцінювання якості підручникотворення // Науковий світ. — 2003. — № 6. — С. 12–13.
3. *Вейн К.* Оценка учебников по истории и граждановедению. Какие критерии в самом деле значимы // Учебник: десять разных мнений. — Вильнюс, 2000. — С. 57–62.
4. *Гречихин А. А.* О путях и возможностях типологического моделирования школьного учебника // Проблемы школьного учебника. — М., 1985. — Вип. 15. — С. 12–32.
5. *Жерар Ф.-М., Роеж'єр К.* Як розробляти та оцінювати шкільні підручники / Пер. з франц. М. Марченко. — К., 2001.
6. *Касьянов Г.* «Підручник «по-українськи» чи український підручник: як вийти із зачарованого кола?» // Дзеркало тижня. — 2005, 10–16 вересня. — № 35 (563) // <http://www.dt.ua/3000/3300/51144/>.
7. *Кегель де І.* Кілька думок щодо розробки підручників з історії // Історія в школах України. — 1999. — № 2. — С. 6–7.
8. *Леу-Роод Ван Дер Й.* Учебники истории в Европе. Что такое хороший учебник истории // Учебник: десять разных мнений. — Вильнюс, 2000. — С. 85–88.
9. *Овчарук О. В.* Шкільний підручник: огляд ситуації в країнах Європи // Проблеми сучасного підручника: Зб. наукових праць. — К., 2006. — Вип. 6. — С. 26–33.
10. *Стиферт М.* Візуалізація історії: задум і репрезентація в підручниках з історії. — Львів, 2006.
11. Шкільна історія очима істориків-науковців: матеріали робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / Під ред. *Н. Яковенко*. — К., 2008.
12. Шкільна історична дидактика: Міжнародний діалог / Під ред. *В. Огнев'юка*. — К., 2007.